

2. Беларусам ёсць чым ганарыцца

Калі глянеш на палітычную мапу, дык сярод дзесяткаў вялікіх і малых дзяржаў нельга не прыкмеціць у геаметрычным цэнтры Еўропы адносна невялікую, але і не малую нашу краіну - Рэспубліку Беларусь. Аднак вось яшчэ не так даўно пры выкладанні гісторыі СССР уся характарыстыка гэтай еўрапейскай краіны змяшчалася ў адну кароценькую фразу - "отсталая окраина царской России".

Цяжка сказаць, чаго ў гэтай фразе больш - няведання гісторыі ці цынічнае хлусні? Хутчэй за ўсё, першае спалучаецца з другім, у выніку чаго прыніжаўся цэлы еўрапейскі дзесяцімільённы народ.

Справа ў тым, што Беларусь - гэта не "окраина... России", а самастойная этнічная тэрыторыя, дзе карэнным насельніцтвам з'яўляюцца беларусы, якія сфарміраваліся як нацыя прыкладна ў той час, калі фарміраваліся і іншыя ўсходнеславянскія нацыі - вялікарусы і ўкраінцы. У кожнай з названых нацыяў свае карані, свая мова, свая культура, на працягу стагоддзяў была і свая дзяржаўнасць. Прабацькі беларусаў - групы крывічоў-палачан, дрыгавічоў і радзімічаў - сфарміраваліся шляхам перамешвання і сімбіёзу славянскіх і балцкіх плямёнаў, у той час, як вялікаруская нацыя склалася ў выніку перамешвання і сімбіёзу славянскага і фінскіх плямёнаў, аб чым гаварыў вядомы рускі гісторык Васіль Ключоўскі.

Незалежна ад Кіеўскага і Наўгародскага княстваў узнікла і амаль увесь час была самастойнай і першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі - Полацкае княства, якое, згодна адной са скандынаўскіх сагаў (народных гераічных

сказанняў), Адмундавай сагі, ужо ў момант запрашэння ў Наўгародскую Русь варагаў (862г.) мела сваіх мясцовых князёў.

Такім чынам, сярод беларусаў, вялікарусаў і ўкраінцаў няма старэйшага народа, як і няма малодшага. І братамі іх можна назваць толькі таму, што ўсе яны адносяцца да адной сям'і народаў - усходніх славянаў. Але ж, як бачна з вышэйсказанага, роднымі братамі іх назваць ніяк нельга, бо ў фарміраванні іх (у дадзеным выпадку беларусаў і вялікарусаў), апроч усходніх славянаў, удзельнічалі і іншыя, прычым ужо зусім розныя (неславянскія) плямёны. І таму нішто іншае, як існае вераломства, якое спатрэбілася для абгрунтавання імперскіх амбіцый, ляжыць у аснове сцвярджэнняў Лаўрэнція Абэцэдарскага і яго аднадумцаў, якія ўваскрасілі прыдуманую царскімі сатрапамі тэорыю "западнага руссизма" і ўслед за апошнімі зноў сталі лічыць, што "Древняя Русь - общая родина белорусского, украинского и русского народов" і што "в Киевском государстве сложилась единая древнерусская народность". На думку гэтых аўтараў, "это единство находило свое выражение в общности языка (при наличии областных диалектов), территории, правовых норм ("Русская правда"), в общности материальной и духовной культуры (стиль архитектурных сооружений, летописи, художественная литература, черты быта и т.д.)". У межах адной старажытнарускай Кіеўскай дзяржавы нібыта пачаўся "процесс сглаживания племенных особенностей" і "старые племенные центры стали менять свой характер, праеврацаюцца в экономические и административные центры отдельных земель". А "ремесленно-торговое население этих центров, происходившее из разных областей Руси, содействовало установлению связей внутри Киевского государства".

На самай жа справе ў кожнага з пералічаных народаў быў свой лёс, што і абумовіла з'яўленне хоць і блізкіх паміж сабою, але ўсё ж такі розных моў і культур. Пры

гэтым трэба падкрэсліць, што пры ўсёй трагічнасці гісторыі беларускага народу яна ў яго вельмі багатая, па-свойму арыгінальная, і хто яе добра ведае, той заўжды будзе ганарыцца тым, што ён беларус.

Па-першае, Беларусь з даўніх часоў прываблівае людзей сваімі прыродна-кліматычнымі ўмовамі, да якіх самі беларусы прывыклі і не заўсёды заўважаюць характэрнае сваёй зямлі. Тэрыторыя Беларусі - гэта вялізная лясістая раўніна, сярод якой на поўдні і ў цэнтры размешчаны дагледжаныя працалюбівымі людзьмі шырокія палі, а бліжэй да поўначы праглядаюць купамі сінявокія азёры. Ад сярэдзіны Беларусі ў розныя бакі разбягаюцца вузкімі і шырокімі стужкамі шматлікія рэкі. Усё гэта стварае непаўторныя пейзажы. Прынёманскія дубровы і чыстая сільва, як вочы саміх беларусаў, Нарачы, павольнае цячэнне паўнаводнай Прыпяці і кручы берагоў парожыстага Дняпра, бяскрайнасць Палескай нізіны і невысокая гарыстасць Лагойскага, Мазырскага і Наваградскага ўзвышшаў, панураць Белавежскай пушчы і зеляніна лясоў Прыдзвіння не могуць не запасці ў душу кожнаму, хто ўбачыў іх хоць адзін раз.

І тут нельга не пагадзіцца з народным паэтам Беларусі Якубам Коласам, які ў сваёй трылогіі "На росстанях" пісаў: "У нас столькі прыгожых, столькі багатыя форм і фарбаў, і край наш вялікі і разнастайны, а мы не бачым, не хочам гэтага бачыць".

Беларускія лясы, рэкі і азёры - гэта не толькі непаўторнае характэрнае, але і вялікае багацце, якое, у адрозненні ад карысных выкапняў, увесь час узнаўляецца і якое мы, на жаль, не заўсёды ўмеем рацыянальна выкарыстоўваць. Цяжка пералічыць колькасць і ацаніць каштоўнасць усіх пародаў дрэў, якія растуць на тэрыторыі Беларусі. А колькі ў беларускіх лясах грыбоў, ягад, дзікіх жывёл і птушак?! Рэкі і азёры багатыя рыбаю, ракамі і іншымі каштоўнасцямі. Ды не такія ўжо бедныя нетры зямлі, як гэта доўгі час спрабавалі ўбіваць у галовы

беларусаў усё з той жа мэтай, каб пераканаць іх у немагчымасці мець сваю самастойную дзяржаву. Калійныя солі і нафта, торф і буры вугаль, сыравіна для многіх будаўнічых матэрыялаў - вось няпоўны пералік каштоўных выкапняў, якімі багатая беларуская зямля. Багатая яна і разнастайнымі мінеральнымі водамі, што ў спалучэнні са змешанымі лясамі, рэкамі, чыстымі азёрамі і спрыяльнымі кліматычнымі ўмовамі стварае добрую базу для будаўніцтва і арганізацыі лячэбных устаноў і дамоў адпачынку.

На тэрыторыі Беларусі, размешчанай непадалёку ад Балтыйскага мора, выпадае дастаткова шмат ападкаў (550 мм і больш), і таму тут, у адрозненне ад суседняй Украіны, па сутнасці, не бывае засухаў. У той жа час, у параўнанні з суседнімі прыбалтыйскімі краінамі, у Беларусі вясною і летам вельмі сіняе неба, нашмат больш сонца і цяпла. Сярэдняя тэмпература паветра дазваляе расці гэтакім цеплалюбівым раслінам, як кукуруза, пшаніца, грушы, слівы, чарэшні, памідоры, на поўдні расце нават вінаград. Працягласць цёплага перыяду дае магчымасць вырошчваць познеспелыя гатункі бульбы, якія добра захоўваюцца на працягу доўгага часу, многія віды злакаў, гародніны і атрымліваць два-тры ўкосы траў. І калі вось да гэтага ўмеранага клімату дадаць прыдатнасць беларускіх земляў для вырошчвання культурных раслін, дык адразу становіцца зразумелым, што Беларусь можа забяспечыць сябе разнастайным паўнаўартасным харчаваннем.

Па-другое, размяшчэнне ў геаметрычным цэнтры Еўропы, на перакрываванні шляхоў з поўначы на поўдзень ("з Вараг у Грэкі") і з усходу на захад спрыяльна ўплывае на развіццё гандлю і рост гарадоў. Мабыць, менавіта таму лёс так распарадзіўся, што і сталіцаю Беларусі стаў горад, які размясціўся таксама амаль у яе цэнтры і мае гэтую прыгожую назву - Менск (ад слова "мяняць"). Геаграфічнае размяшчэнне, прыродна-кліматычныя і эканамічныя ўмовы Беларусі спрыяльна адбіліся на тым, што на яе тэрыторыі

ў час Вялікага Княства Літоўскага, створанага ў сярэдзіне 13-га стагоддзя і ў якім пасля Полацкага княства праходзіў наступны перыяд развіцця беларускай нацыі, сталі развівацца амаль усе галіны прамысловасці, у тым ліку і металургія, сыравінай для якой з'яўлялася балотная руда. Першыя мануфактуры па вытворчасці пачалі ўзнікаць на тэрыторыі Беларусі яшчэ ў 20-тых гадах 17-га стагоддзя. А да канца названага стагоддзя тут працавалі ўжо буйныя дасканалыя прадпрыемствы гэткага накірунку. Сярод іх трэба назваць Маларыцкую мануфактуру (Брэсцкая вобласць), а таксама Вішнеўскі металургічны камбінат (Валожынскі раён Мінскай вобласці). На першай вытвараліся катлы для вінакурства і розны гаспадарчы інвентар, на другім прадпрыемстве - сельскагаспадарчыя прыстасаванні і прадметы хатняга ўжытку. А заснаваны ў 1730-ым годзе Налібоцкі металургічны камбінат (Стаўбцоўскі раён Мінскай вобласці) стаў у сярэдзіне 19-га стагоддзя ўвогуле адным з буйнейшых металургічных прадпрыемстваў Расійскай імперыі, куды ён адышоў пасля Трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795). У розны час камбінат выпускаў паласовае, шыннае, чатырохграннае і круглае жалеза, а пасля і чыгуначныя рэйкі.

У тыя часы на тэрыторыі Беларусі была развітай і шкляная вытворчасць. У першай палове 18-га стагоддзя былі створаны Налібоцкая (Стаўбцоўскі раён) і Урэцкая (Любанскі раён Мінскай вобласці) шкляныя мануфактуры. У гэтым жа стагоддзі былі адкрыты шкляныя прадпрыемствы і ў мястэчку Ілья (Вілейскі раён Мінскай вобласці), горадзе Крычаве (Магілёўская вобласць), вёсцы Ушакі (Чэрыкаўскі раён Магілёўскай вобласці).

Яшчэ больш старажытнай на Беларусі з'яўляецца хімічная вытворчасць. Ужо ў 15-ым стагоддзі тут здабывалі смалу і сыры паташ. Пазней сталі вырабляць мыла, пакост, воцат, драўляны спірт і іншыя тавары. З даўніх часоў на Беларусі выраблялі будаўнічыя матэрыялы - цэглу, кафлю, цэмент, вапну. Добра была развіта

дрэваапрацоўчая прамысловасць, асабліва распіл лесу, вытворчасць запалак і фанеры. У 1723-ым годзе была заснавана папяровая майстэрня ў Паставах (Віцебская вобласць). З пачатку 18-га стагоддзя пачала развівацца на Беларусі і лёгкая прамысловасць. У 30-ыя гады ў Слуцку ўжо працавала фабрыка шаўковых паясоў, у 1752-ім годзе ў Нясвіжы (Мінская вобласць) была адкрыта суконная мануфактура. У 1760-1780 гадах пачала дзейнічаць Гродзенская каралеўская мануфактура, у тым ліку суконнае, шаўковае, палатнянае, панчошнае, гарбарнае прадпрыемствы. Стала развівацца і мукамельна-крупяная прамысловасць.

Хуткае развіццё гандлю і прамысловасці абумовілі і хуткі рост гарадоў. Калі да 1500 года ў Вялікім Княстве Літоўскім іх налічвалася каля 80, дык за 100 наступных гадоў колькасць пасяленняў гарадскога тыпу перавысіла 500. Прычым, шмат якія з іх былі добраўладкаванымі. Скажам, у Гародні, якая пры вялікім князю Вітаўце лічылася другой сталіцай Вялікага Княства Літоўскага, ужо ў 1541-ым годзе з'явіўся вадаправод. Буйным цэнтрам рамёстваў, гандлю і культуры стаў Магілёў. Хутка развіваюся як цэнтр кавальскага, ганчарнага, дрэваапрацоўчага, ювелірнага, скуранага і іншых рамёстваў Менск, які ў 1499-ым годзе атрымаў Магдэбургскае права. Працягваў развівацца і Полацк, у якім у сярэдзіне 16-га ст. налічвалася да 50 тысяч жыхароў. Сярод 15-ці лепшых беларускіх гарадоў, акрамя ўзгаданых, лічыліся Віцебск, Слуцк, Драгічын.

На абліччах беларускіх гарадоў пакінулі свой адбітак пастаянныя войны і выпрабаванні, пад час якіх пад пагрозай аказвалася само існаванне народа. У гэтых выпадках гарады станавіліся для людзей надзейным сховішчам, кузняй зброі і школай адзінства. З гэтай мэтай ў гарадах будаваліся спецыяльныя ўмацаванні, якія называліся замкамі. Гэтыя ўмацаванні былі надзейнымі сховішчамі, якія, як і сапраўдны замок, адчыніць ворагу

было не так лёгка. Названья ўмацаванні, былі пабудаваны з асабліваю любоўю, з'яўляліся архітэктурна-мастацкім упрыгожаннем нашых гарадоў, толькі шкада, што шмат якія з іх працягваюць разбурацца і па сённяшні дзень. Калі б гэтыя замкі адбудаваць, Беларусь магла б ганарыцца іх прагажосцю. Больш таго, яны маглі б стаць культурнымі цэнтрамі, аб'ектамі экскурсій, а значыць, і крыніцай паступлення валюты ад турызму.

Развіццё гарадоў і такіх галін прамысловасці, як хімічная, лёгкая і харчовая, а таксама гандлю прад'яўляла свае патрабаванні ўзроўню развіцця сельскай гаспадаркі. І тут неабходна адзначыць, што, у адрозненне ад Расійскай імперыі, дзе эканамічныя адносіны на сяле не мяняліся на працягу цэлых стагоддзяў і таму вельмі адставалі ад узроўню развіцця прамысловасці, у Вялікім Княстве Літоўскім ужо напрыканцы 16-га стагоддзя была праведзена аграрная рэформа, важнейшыя канцэптальныя прынцыпы якой і новая фіскальная палітыка дзяржавы былі выкладзены ў “Статуце на валокі”. Усе землі падзяляліся на чатыры катэгорыі: 1) добрыя; 2) сярэднія; 3) дрэнныя; 4) вельмі дрэнныя. Важнейшым мерапрыемствам рэформы з'яўляецца таксама абмер усіх зямель і падзел іх на валокі (1 валок - 33 морга, або 23,43 га). У “Статуце на валокі” вызначаліся, у залежнасці ад колькасці і якасці зямлі, памеры і тэрміны ўплаты падаткаў па валасцях і ў цэлым па Вялікаму Княству Літоўскаму. Тэрміны падаткаў вызначаліся са студзеня па май.

Істотным пры правядзенні рэформы было разбурэнне абшчыны, у той час як у Расіі абшчыннае землевалоданне заставалася аж да пачатку 20-га стагоддзя. Ажыццяўленне аграрнай рэформы дазволіла дзяржаве павялічыць паступающую ў казну суму падаткаў, а таксама павысіць матэрыяльную зацікаўленасць землеўладальнікаў у больш эфектыўным выкарыстанні зямлі.

Усё гэта гаворыць аб тым, што Беларусь перад

уваходам у склад Расійскай імперыі была зусім не адсталай ускраінай апошняй. Яе тэрыторыя ўваходзіла ў адну з еўрапейскіх дзяржаў - Вялікае Княства Літоўскае, якое па ўзроўню свайго эканамічнага развіцця было нашмат вышэй не толькі за Маскоўскае княства, але нават і за Расійскую імперыю.. І ў гэтым сэнсе нам, беларусам, ёсць чым ганарыцца.

А адсталай ускраінай царскай Расіі Беларусь стала пры далучэнні яе тэрыторыі да імперыі, пасля чаго былі закрыты многія металургічныя і шкляныя прадпрыемствы. Прычым гэта рабілася не толькі з-за неабходнасці замены беларускага металу і асобных відаў шкла больш якаснымі і таннымі, але і дзеля таго, каб паставіць прамысловасць Беларусі ў залежнасць ад эканомікі Расійскай імперыі. З мэтай русіфікацыі тэрыторыі Беларусі з 1773 па 1801 г. было раздадзена ў асноўным рускім памешчыкам 208550 сялян, якія раней былі дзяржаўнымі. Такім чынам, прычына адсталасці Беларусі ў час знаходжання яе ў Расейскай імперыі крыецца ў правядзенні царскім урадам у Беларусі шавіністычнай вялікадзяржаўнай палітыкі.

* * *

Вядома, што прыродна-кліматычныя і грамадска-гістарычныя ўмовы, у якіх жывуць і дзейнічаюць людзі, значна ўплываюць на характар народа і яго менталітэт. І тут перш за ўсё трэба назваць геаграфічнае асяроддзе, бо "мы, - як пісаў Фрыдрых Энгельс, - нашай плошчы, крывёй і мозгам належым прыродзе і знаходзімся ўнутры яе". Геаграфічнае асяроддзе - гэта сукупнасць прадметаў, з'яў нежывой і жывой прыроды: зямная кара, ніжняя частка атмасферы, гідрасфера, покрывы глебы, раслінны і жывёльны свет. Пры гэтым трэба адзначыць, што геаграфічнае асяроддзе асабліва вялікі ўплыў аказвае на развіццё грамадства на ранняй стадыі развіцця апошняга, у перыяд зараджэння родаплемянных супольнасцяў і

народнасцяў, якія, як гістарычныя формы супольнасці людзей, папярэднічалі нацыям. У той час людзі выкарыстоўвалі галоўным чынам натуральныя крыніцы жыцця і слаба маглі ўздзейнічаць на геаграфічнае асяроддзе з мэтай яго змянення.

Геаграфічнае асяроддзе можа замарудзіць або паскорыць развіццё краін і народаў, аказвае значны ўплыў на фарміраванне ў апошніх жыццёвай энергіі, здольнасці да ўнутранага ўздыму, што складае іх тэмперамент. У народаў, якія жывуць на поўдні ва ўмовах гарачага клімату, рэакцыі на ўнутраныя і знешнія ўздзеянні звычайна больш хуткія і рэзкія, чым у тых, якія жывуць ва ўмовах умеранага клімату, ці на поўначы, дзе большасць дзён бываюць халоднымі. Неабмежаванасць тэрыторыі, багацце жывёльнага і расліннага свету, наяўнасць у вялікіх памерах карысных выкапняў і энергетычных рэсурсаў спараджае ў народа не толькі гэткія рысы характару, як прастор душы і свабодалюбства, але і нядбайства, абьякавасць у адносінах да зямлі і іншых сродкаў вытворчасці і нават прадметаў асабістага ўжытку. І наадварот, абмежаванасць тэрыторыі і беднасць расліннага і жывёльнага свету, карыснымі выкапнямі і энергетычнымі рэсурсамі выхоўвае ў людзей сціпласць і акуратнасць, звычку і ўменне рацыянальна выкарыстоўваць сродкі вытворчасці і берагчы здабытыя рэчы. Прыкладам гэткіх беражлівых адносін да прыродных і здабытых з дапамогай працы даброт з'яўляюцца японцы.

На ранніх стадыях развіцця нацый на фарміраванне ў іх адпаведных рысаў характару вялікі ўплыў аказвае і спосаб здабычы неабходных сродкаў жыцця людзей. Скажам, качэўніцтва, якое ўзнікла яшчэ ў канцы 2 - пачатку 1-га тысячагоддзя да нашай эры ў горна-стэпавых плямёнаў Еўразіі, у сувязі з пераходам яго ад аседлага і паўаседлага пастухоўства да вандроўнага (качэўнага) спосабу жывёлагадоўлі захоўваецца ў некаторых народаў і да сённяшняга дня, фармуе ў людзей тыя самыя рысы

характару, што і неабмежаванасць прыродных багаццяў (прастор душы, свабодалюбства, абыякавыя адносіны да зямлі), бо для качэўнікаў пашы заўжды неабмежаваныя. Але, акрамя пералічаных, качэўны спосаб жыцця фармуе ў народаў (нацый) яшчэ і гэтакія рысы характару, як непастаянства і непрадказальнасць, гатоўнасць і нават імкненне ўвесь час весці барацьбу з іншымі народамі за новыя пашы, бязлітасныя і крутыя норавы паводзін, прычым, як з прадстаўнікамі іншых народаў, так і ўнутры сваёй супольнасці. Усё гэта вельмі добра паказаў у сваёй трылогіі (“Чынгіз-хан”, “Батый” і “Да апошняга мора”) вядомы пісьменнік Васіль Янчавецкі (В. Ян). Качэўнікам уласцівы і гэтакія рысы характару, як абыякавыя адносіны да акаляючага наваколля, непераборлівасць і непатрабавальнасць да ежы і ўмоў жыцця, што таксама паказана ў названых кнігах.

І наадварот, аседлае жыццё прывучае людзей з павагай адносіцца да акаляючага асяроддзя і перша за ўсё да зямлі; яно выпрацоўвае ў іх цягу ўпрыгожваць сваё месца пражывання, паляпшаць зямлю, як галоўны сродак здабычы ежы.

З развіццём грамадства і, у прыватнасці, нацый, роля ўплыву пералічаных і іншых фактараў на фармаванне рысаў характару той ці іншай нацыі мяняецца. На ранніх ступенях развіцця людзі выкарыстоўвалі, галоўным чынам, прыродныя крыніцы сродкаў жыцця (дзікія расліны і жывёлы, прыродную ўрадлівасць верхняга слою зямлі - глебы), далей усё большую ролю сталі набываць сродкі, створаныя працай людзей. Больш таго, у спосабе здабычы матэрыяльных даброт (вытворчасці), як адным з галоўных фактараў уплыву на фармаванне характару нацый, усё большую ролю пачынаюць іграць адносіны паміж самімі людзьмі ў час вытворчасці, размеркавання, абмену і спажывання матэрыяльных даброт, і меншую - самі сродкі вытворчасці. А ў агульнай сістэме грамадскіх адносін з развіццём грамадства павышаецца роля духоўных адносін

і прызначаных для яе рэалізацыі спецыяльных устаноў: царквы, друкарскай справы, пазней - радыё і тэлебачання. Як асобны і вельмі ўплывовы фактар уздзеяння на фармаванне характару нацыі трэба адзначыць дзяржаўны лад з яго ўстановамі.

Менавіта таму псіхалагічны склад характару беларусаў адносна роўны і спакойны, як і адлюстраваная ў ім прырода (роўны рэльеф мясцовасці, умераны клімат, павольнае цячэнне рэк). Жыццё сярод лясоў і балот прывучыла беларуса быць у адзіноце, спарадзіла ў яго характары такую рысу, як замкнутасць. І калі да гэтага дадаць той факт, што Беларусь амаль не ведала абшчыннага ладу жыцця, дык, безумоўна, трэба пагадзіцца з прафесарам Юрыем Хадыкам, які сцвярджае, што па гістарычнай традыцыі і па сваёй ментальнасці, па спосабу свайго мыслення ў беларускага народа пераважаюць элементы індывідуалізму, а не калектывізму, хоць ён і перажыў на працягу больш як 70-ці гадоў панаванне камуністычнай сістэмы. Таму беларусы, асабліва ў заходніх раёнах, нашмат больш псіхалагічна падрыхтаваны да ўвядзення прыватнай уласнасці, у тым ліку і на зямлю, чым, скажам, жыхары Расійскай Федэрацыі. Больш таго, пераважна сельскі лад жыцця сфармаваў у беларусаў асаблівую, я б сказаў, пшчотную любоў да зямлі, якую беларускія сяляне называюць карміцелькай і нават маці. З наяўнасцю сваёй уласнай зямлі беларусы заўсёды звязвалі свабоду і дабрабыт сям'і. У зямлі яны бачылі падмурак сваёй Айчыны. Гэта вельмі добра паказаў народны паэт Беларусі Якуб Колас (Канстанцін Міцкевіч) у паэме "Новая зямля".

Адзё ж той выхад? Дзе збавенне
З няволі цяжкай, з паланення?
Адзін ён ёсць: зямля, зямля,
Свой пэўны кут, свая ралля;
То - наймацнейшая аснова

І жыцця першая ўмова.
Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля - аснова ўсёй Айчыне.

Аднак, як паказвае аналіз характару і менталітэту беларусаў, ім уласціва ўнікальнае спалучэнне індывідуалізму з гатоўнасцю, у выпадку неабходнасці, да супольных дзеянняў. У Беларусі адвек існавала талака (супольная праца). Беларусы заўжды гатовыя прыйсці адзін аднаму на дапамогу, ці то ў выкананні сельскагаспадарчых работ, ці то ў будаўніцтве дома.

Праца, галоўным чынам на зямлі, ва ўмовах умеранага клімату, дзе канчатковыя вынікі шмат у чым залежаць ад добрасумленнасці селяніна, ад своєчасовага выканання сельскагаспадарчых работ на якасным узроўні, патрабавала ад беларусаў акуратнасці, абдуманнасці, здольнасці да разліку і прадбачання вынікаў сваіх дзеянняў. І куды б жыццё не закінула беларусаў: на Далёкі Усход, ці ў Сібір, у вобласці Цэнтральнай Расіі, ці ў Крым, - усюды іх сядзібы выгадна адрозніваюцца ад іншых дагледжанасцю і акуратнасцю.

Беларусь размешчана не толькі на скрыжаванні гандлёвых шляхоў, аб чым сказана вышэй, але і на стыку дзвюх цывілізацый: заходняй, якая знаходзіцца пад уплывам рымска-каталіцкай і вытворных з яе рэлігій (пратэстанцкай, англіканскай, кальвінісцкай, лютэранскай), і ўсходняй, вызначанай грэка-праваслаўнай рэлігіяй. Таму тут амаль у кожным горадзе і нават мястэчку жылі і жывуць людзі шматлікіх нацыянальнасцяў (беларусы, палякі, габрэі, рускія, татары ды інш.) і розных веравызнанняў (праваслаўнага, каталіцкага, уніяцкага, пратэстанцкага, мусульманскага, іудэйскага, стараверы), што выхавала ў

беларускага народа гэткую каштоўную рысу, як талерантнасць. У той жа час барацьба двух накірункаў цывілізацыі на тэрыторыі Беларусі прымушала насельніцтва вагацца паміж імі (заходнім і усходнім). Адзначаючы гэта, даследчык беларускага этнасу Ігнат Абдзіраловіч (сапраўднае прозвішча Канчылоўскі) у 20-ых гадах нашага стагоддзя пісаў: “Дзесяцёхвекавое ваганне сведчыць аб тым, што беларусы, як і украінцы, і балканскія славяне не маглі шчыра прылучыцца ні да аднаго, ні да другога кірунку. Мы не зрабіліся народам Усходу, але не прынялі і культуры Заходняй Еўропы”.

Бясконцыя войны і частыя напады заваёўнікаў зрабілі беларусаў асцярожнымі да чужынцаў і малагаваркімі, стрыманымі. У беларусаў нават ёсць такая пагаворка: “Млын меле - мука будзе, язык меле - бяда будзе”. Пры гэтым у іх увесь час змагаюцца паміж сабою два пачуцці: з аднаго боку - пакорлівасць (часам нават жах) перад сіламі прыроды, больш багатымі і моцнымі людзьмі, уладай, а з іншага боку - імкненне не толькі ўмела выкарыстоўваць дары прыроды, але і пераўтвараць і ўпрыгожваць яе; нецярпімасць (нават агрэсіўнасць) да любога прыгнёту, гатоўнасць абараніць незалежнасць сваёй Айчыны, пастаяць за сваю годнасць. Верш “Мужык”, у якім спачатку паказана асуджанасць беларускага селяніна на непавагу да яго і цяжкую працу, народны паэт Беларусі Янка Купала (Іван Луцэвіч) заканчвае словамі, якія ўсяляюць надзею: “Я буду жыць! - бо я мужык!” – сцвярджае паэт.

Гонарам беларусаў з’яўляецца нацыянальная сімволіка - герб і сцяг. Не драпежныя звер ці птушка, поўныя імкнення авалодаць кім-небудзь або чым-небудзь, захапіць што-небудзь, якія ўзяты ў якасці гербаў некаторых былых імперый, а то і проста дзяржаў, а “Пагоня”, якая мела свае вытокі ў самім жыцці беларускага народа, стала агульнадзяржаўным гербам Вялікага Княства Літоўскага, пачынаючы з канца 13-га стагоддзя. Вядомы беларускі гісторык Міхась Ткачоў адзначае, што з канца 13-га

стагоддзя да 1410 года крыжаносцы больш за 140 разоў хадзілі вайною на Літву і Беларусь, а з 1473 па 1569 год на Украіну і Беларусь зрабілі 75 паходаў крымскія татары. Пералічаныя факты сведчаць пра тое, што самі ўмовы жыцця абавязвалі нашых продкаў увесь час знаходзіцца ў стане гатоўнасці выступіць у абарону сваёй Айчыны. Аб гэтым гаворыцца ў вялікакняжацкім лісце жыхарам ад 20 лютага 1387 года: “Згодна старажытным звычаям, вайсковы паход з’яўляецца абавязкам, які выконваецца за кошт уласных магчымасцяў і сродкаў у тым выпадку, калі з’яўляецца неабходнасць пераследу ворагаў, непрыяцеляў нашых.. У пераследзе ворагаў, які панаароднаму называецца пагоняю, павінны ўдзельнічаць не толькі рыцары, але і кожны мужчына, які можа насіць зброю, якога б ён ні быў паходжаннем і стану”.

Наступным аргументам, які аказаў уздзеянне на выбар у якасці герба “Пагоні”, стаў ўплыў сімвалаў хрысціянскай рэлігіі, адным з якіх з’яўляецца святы Георгій (Юрый), які сядзіць на кані, з дзідаю, а пад нагамі каня ляжыць забіты змей. У старажытнай Еўропе Георгій лічыўся абаронцам рыцарства, а ў славянскіх народаў - яшчэ і абаронцам земляробаў і жывёлаводаў.

Непаўтаральнай прыгажосці вызначаецца нацыянальны сцяг беларусаў - белае палотнішча з чырвонаю гарызантальнаю паласою пасярэдзіне. Белы колер з’яўляецца сімвалам радасці, дабрадзейнасці і сумлення; чырвоны - храбрасці і адвагі, вернасці Радзіме. Да гэтага трэба дадаць, што белы колер з чырвонымі стужкамі - гэта колеры Ісуса Хрыста, а значыць, сімвалы чысціні і святасці.

Прыгажосць беларускага нацыянальнага сцяга натхніла Сяргея Панізніка напісаць верш “Сцяг”, у якім ёсць такія словы:

Светлым полем я нясу
Агнявую паласу;

Як маланка нада мной
Зіхаціць над галавой
Сцяг мой вольны,
Сцяг мой смелы,
Сцяг мой бел-чырвона-белы.

* * * * *

Залунай на ўвесь прасцяг
Агнявых вякоў працяг.
Ёсць Дзяржава, ёсць Народ!
Развівайся - і ў палёт,
Сцяг мой вольны,
Сцяг мой смелы,
Сцяг мой бел-чырвона-белы.

І толькі невучтва і прымітывізм, імкненне новых уладаў разбурыць і знішчыць усё былое з'явіліся сапраўднай прычынай таго, што вось гэтыя нацыянальныя сімвалы беларускага народа былі заменены на незразумелыя, кімсьці прыдуманая і герб, і сцяг. І ўжо трэба быць зусім ідыётам, каб зневажаць матчыну мову, якая для кожнага прыстойнага чалавека з'яўляецца святой, бо, як падкрэсліў вядомы беларускі паэт Францішак Багушэвіч, “яна нам ад Бога даная”.

“На беларускай мове, - пісаў беларус па этнічнаму паходжанню, вялікі польскі і беларускі паэт Адам Міцкевіч, - якая называецца русінскай ці ліцвіна-русінскай... размаўляюць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самы багаты і самы чысты говар, ён узнік даўно і цудоўна распрацаваны. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю ў сваёй дыпламатычнай перапісцы”.

І сапраўды, ужо ў 1596 годзе была выдадзена “Граматыка словенская...”, у якой аўтар яе Лаўрэнцій Зізаній (Тустаноўскі) спрабаваў абгрунтаваць ролю граматыкі як навукі, а таксама паказаць яе сувязь з рыторыкай, філасофіяй і багаслоўем. Граматыка складалася з “Уводзінаў”, “Арфаграфіі”, “Правапісу”, “Сінтаксісу” і

некоторых інших раздзелаў і практыкаванняў для замацавання вучэбнага матэрыялу.

На яшчэ больш высокую ступень выданне беларускай граматыкі ўзняў Малеціў Смарыцкі (свецкае імя Максім). Аб высокім узроўні выдадзенай ім у 1619 годзе ў Еўі (зараз тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі) “Граматыкі” сведчыць той факт, што яна захоўвала сваё навуковае значэнне на працягу амаль 150-ці гадоў. “Вратами своей учености” называў “Граматыку” Смарыцкага і вялікі рускі вучоны Міхаіл Ламаносаў, што гаворыць аб адсутнасці гэткага твору ў Расіі. Больш за тое, да гонару беларусаў, адзначым, што амаль усе наступныя выданні граматык у розных краінах былі са скарачэннямі, ці малазначнай перапрацоўкай, а то і простым капіраваннем “Граматыкі” Смарыцкага.

Беларуская мова выгадна адрозніваецца ад іншых сваёй мяккасцю, мілагучнасцю ды пясчывасцю. Цяжка знайсці хоць бы яшчэ адну мову ў свеце, на якой можна было б спытаць з такой музыкальнасцю: “Ці лілі, ці не лілі?” Яна простая ў вымаўленні і напісанні. На беларускай мове “як чуецца, так і пішацца”.

Паколькі на працягу доўгага часу беларуская мова была забаронена як афіцыйная і ўжывалася, ў асноўным, у сельскай мясцовасці, дык яна захавала сваю дзіцячую пясчотнасць і маральнасць, не засмечана слэнгам маскультуры і дзяржаўна-імперскімі таталітарнымі ідэалагемамі. У свой час вялікі філолаг-славист, заснавальнік беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнограф і фалькларыст, акадэмік Пецярбургскай АН Яўхім Карскі падкрэсліваў, што “вартасць пісьменніка павінна вызначацца настолькі, наколькі мова яго твораў набліжана да народнай”. І ў гэтай сувязі трэба адзначыць, што беларуская літаратурная мова ніколі не адрывалася ад народнай. Менавіта таму і сама беларуская літаратура, можна сказаць, таксама з’яўляецца народнай.

Беларускі народ зрабіў свой значны ўнёсак у развіццё сусветнай цывілізацыі і культуры. Напрыклад, нельга ўявіць панараму духоўнага жыцця ва ўсходнеславянскіх землях у 12-ым стагоддзі без яскравага вобразу Ефрасінні Полацкай (сапраўднае імя Прудслава). І мы, беларусы, можам сапраўды ганарыцца тым, што менавіта наша зямлячка стала першай жанчынай таго перыяду, прылічанай да святых.

Ефрасіння знаходзілася ў цэнтры жыцця ўсяго Полацкага княства, збірала вакол сябе таленавітых людзей. Таму яна стала і першай нашай жанчынай, з якой пачалася ў Беларусі традыцыя дабрачыннай і самаахвярнай дзейнасці на карысць Радзімы. Па яе заказу пабудавана вядомая царква Спаса, якая лічыцца ўзорам полацкай архітэктурнай школы. Ефрасінні гісторыкі прыпісваюць стварэнне ў Полацку двух манастыроў і бібліятэкі Сафійскага сабора. Полацкі майстра эмальернага старажытнага мастацтва Лазар Богша стварыў у 1161 годзе для Ефрасінні Полацкай унікальны крыж, які з'яўляецца набыткам сусветнай культуры.

Ацэньваючы жыццёвы шлях і дзейнасць Ефрасінні Полацкай, адзін з яе землякоў, аўтар “Жыція”, назваў гэтую выбітную прадстаўніцу культурна-асветніцкага руху 12-га стагоддзя “неўвядальнай кветкай райскага саду”. А мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт, патрыяршы Экзарх усея Беларусі параўнаў Ефрасінню Полацкую з “запаленай свечкай, якая асвятляла цемру жыцця грамадства”.

Другім яркім прадстаўніком хрысціянскага культурна-асветніцкага руху з'яўляецца Кірыла Тураўскі, які характарызуецца ў выдадзенай да 1000-годдзя праваслаўнай царквы на Беларусі кнізе “Путь не печален” як настаўнік набожнасці, прапаведнік і багаслоў-тэограф, аскет-стоўпнік, кніжнік і паэт, аратар.

Паводле даследчыкаў, літаратурная спадчына Кірылы Тураўскага складае 8 слоў (казанняў) і каля 30 малітваў, 10 з якіх і сёння знаходзяцца сярод рукапісаў патрыяршай бібліятэкі. Творы яго адрозніваюцца не толькі сваёй змястоўнасцю, але і высокім літаратурным узроўнем, цікавым выкарыстаннем метафар і эпітэтаў. А што да аратарскага мастацтва, дык пасля Іаана Златавуста (каля 350-407 г.г.), епіскапа Канстанцінопальскага, у грэка-праваслаўнай царкве яму не было роўных. Таму ён па праву таксама завецца Златасловам (Златавустам), “просіявшим паче всех на Руси”.

Багаты ўнёсак у развіццё сусветнай культуры ўнеслі беларусы і ў эпоху Адраджэння. Прычым у Вялікім Княстве Літоўскім, як і ў некаторых іншых еўрапейскіх дзяржавах, яна пачалася значна раней, чым, скажам, у Расіі. І гэта з’яўляецца красамоўным сведчаннем усё таго ж факту, што Вялікае Княства Літоўскае да далучэння яго да Расійскай імперыі ў сваім развіцці значна аспярэджвала апошнюю. Першыя асветнікі-гуманісты з’явіліся тут ужо ў канцы 15-пачатку 16-га стагоддзяў. Адным з гэтых асветнікаў-гуманістаў той пары быў паэт Мікалай Гусоўскі, на думку якога, “дзяржава абапіраецца больш на мужнасць духу, чым на моц цела, аб чым сведчаць як грэкі, так і рымляне. Іх магутнасць набывала найбольшы росквіт тады, калі квітнелі навукі. А як толькі пачыналі знікаць таленты, сілы іх згасалі, а з заняпаду астатніх упала іх дзяржава і ўсталявалася рабства. Так і ў нас”.

У паэме “Песня пра зубра” М. Гусоўскі паказаў багацце і прыгажосць беларускай прыроды - “... скарбаў прыроды, старажытнай яе прыгажосці і дрэваў, якіх не кранула сякера, і траваў, па якіх не хадзілі, звяроў на лугах”... “Нашы лясы, - па меркаванню паэта, - гэта нашыя каштоўнасці і багацця крыніца”.

І не інакш як свечачам беларускай культуры можна назваць усходнеславянскага першадрукара, мысліцеля-гуманіста, асветніка, вучонага і пісьменніка эпохі

Адраджэння Георгія (Францішка) Скарыну. Падобна М. Ламаносаву, але толькі на два стагоддзі раней, ён стаў усебакова адукаваным і вядомым вучоным - волатам еўрапейскага ўзроўню, якіх патрабавала і нараджала эпоха Адраджэння. Атрымаўшы пачатковую адукацыю ў родным Полацку і Вільні, Скарына вучыўся на філасофскім факультэце Кракаўскага ўніверсітэту, дзе атрымаў вучоную ступень бакалаўра. У 1512 годзе Ф. Скарыне была прысуджана ў Падуанскім ўніверсітэце ступень доктара медыцыны. Ён меў таксама ступень доктара "вольных навук".

Такім чынам, калі гаварыць словамі таго ж М. Ламаносава, які сябе называў універсітэтам, дык гэтакім беларускім ўніверсітэтам быў Скарына. І вельмі шкада, што подзвіг і роля гэтага беларускага волата да сённяшняга дня не ацэнены па праву на сваёй Радзіме, хоць менавіта ён, засвоіўшы дасягненні еўрапейскай культуры Адраджэння, надаў Адраджэнню своеасаблівы нацыянальны характар.

Не было такой грамадска-палітычнай праблемы, па якой не выказаў бы свайго меркавання яшчэ адзін беларускі асветнік эпохі Адраджэння - Сымон Будны, які сцвярджаў, што "грамадства павінна быць аб'яднана духам вучэння, а не аўтарытэтам асобы". Будны выступаў за неабходнасць развіцця нацыянальнай культуры і рэлігійнай свабоды. Увогуле, ён лічыў, што толькі на аснове свабоды можа быць поўнае развіццё асобы і яе здольнасцяў. Вялікі ўклад у асветніцтва ў тыя гады ўнёс і Васіль Цяпінскі (Амельяновіч), якога Сымон Будны называў мілым братам.

Аб вялізным творчым патэнцыяле беларускай нацыі ў сярэднія вякі гаворыць і той факт, што пакуль "Расійская зямля" ўсё яшчэ чакала нараджэння "собственных Платонов и быстрых разумом Невтонов" (М. Ламаносаў), беларус са Случчыны Ілля Капіевіч пераклаў і выдаў па даручэнню Пятра I за параўнальна кароткі тэрмін (з 1688

па 1706г.г.) больш за дзесяць кніг. Ён жа склаў і выдаў першы ў Расіі падручнік па арыфметыцы, першыя слоўнікі - руска-лацінска-нямецкі і руска-лацінска-галандскі. Пераклаў і выдаў на рускай мове байкі старажытна-грэчаскага байкапісца Эзопа, вучэбныя кнігі па навігацыі. Дарэчы, дарадцам бацькі Пятра I цара Аляксея па царкоўных справах і выхавацелем яго дзяцей быў таксама вядомы беларус - Сімяон Полацкі (Самуіл Пятроўскі-Сітніяновіч).

Неацэнны ўклад унеслі беларусы ў развіццё друкарскай справы. Першым беларусам, які заснаваў друкарню, быў Іван (Ян) Літвін. Але, на жаль, гэта было ў Лондане. У 1480 годзе Літвін выдаў індальгенцыю папы Сакста, накіраваную супраць турэцкіх заваёўнікаў. Пазней ім было надрукавана яшчэ некалькі кніг.

Першае ў гісторыі беларускае выдавецтва стварыў Ф. Скарына ў Празе, дзе ў 1517-1519 гадах пракаментываў і надрукаваў 23 кнігі Бібліі. Вярнуўшыся не пазней за 1521 год на радзіму, Ф. Скарына стварыў выдавецтва ў Вільні, дзе выдаў на царкоўнаславянскай мове “Малую падарожную кніжку” (каля 1522 г.).

Адным з першых друкароў і гравёраў 16-га стагоддзя быў Пётр Мсціславец, які нарадзіўся ў горадзе Мсціслаўлі. Потым ён пераехаў у Маскву, дзе разам з Іванам Фёдаравым (Хведаровічам) стварыў друкарню. У 1564 годзе яны выдалі першую кнігу на царкоўна-славянскай мове “Апостал”, а ў наступным годзе - “Часоўнік”. Але кансерватызм рускага духавенства і перашкоды свецкіх уладаў з’явіліся тымі прычынамі, якія прымусілі друкароў пакінуць Маскву і пераехаць у Заблудаў (цяпер Польшча), дзе яны стварылі новую друкарню. А пасля П. Мсціславец пераехаў у Вільню, а Хведаровіч, аб беларускасці якога сведчыць геральдычная трактоўка друкарскай адзнакі, паехаў у Львоў і там заснаваў першую на тэрыторыі сучаснай Украіны друкарню.

Такім чынам, менавіта дзякуючы беларусам,

друкарская справа пачала развівацца ў Лондане і Празе, Вільні, Маскве і на Украіне.

Асаблівым гонарам беларусаў з'яўляюцца створаныя ў 16-ым стагоддзі Статуты Вялікага Княства Літоўскага (1529, 1566, 1588), што сведчыць аб адносна высокім узроўні прававой навукі ў дзяржаве. Як адзначае вядомы беларускі юрыст і прававед, доктар юрыдычных навук Іосіф Юхо, сістэматызацыя права, на якой ствараўся Статут 1588 года, рабілася на новых прынцыпах, уласцівых для пераходнай эпохі ад сярэднявечча да новага часу і зараджэння буржуазных адносін - абмежаванне ўлады гаспадара, - намячаўся падзел уладаў, дзеля чаго заканадаўчая ўлада замацоўвалася за сеймам, выканаўчая - за Вялікім князем і радай, судовая - за Вялікакняжацкім і Галоўным судамі, а таксама за мясцовымі судамі. Статут абвясціў неабходнасць прытрымлівацца дзяржаўнага суверэнітэту, прыярытэту пісанага права. Уводзілася адзінства права для ўсёй дзяржавы і ўсіх паўнапраўных людзей, хоць само права прызнавала розную праваздольнасць для розных сацыяльных груп насельніцтва, што падрывала агульны прынцып адзінства права.

У Статуце 1588 года побач з тыпова феадальнымі нормамі права былі ўнесены і некаторыя нормы, народжаныя расцяўсюджаннем ідэй Рэфармацыі і гуманізму. І наогул, праз увесь Статут праходзіць ідэя ўмацавання прававога парадку, што было накіравана, найперш, супраць дэспатызму гаспадара, буйных феадалаў і сярэднявяковай тэакратычнай тэорыі паходжання і сутнасці дзяржавы. Усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы павінны былі дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з законам.

Самы непасрэдны ўдзел у стварэнні Статутаў прымалі выбітныя дзяржаўныя дзеячы - канцлеры Вялікага Княства Літоўскага Астафій Валовіч і Леў Сапега, а таксама вучоны-прававед Андрэй Волан. Менавіта дзякуючы ім, у

Статутах былі закладзены асновы дэмакратычнага шляху развіцця дзяржавы. Так, Леў Сапега падкрэсліваў, што “ніхто не ўтрымаў працяглы час улады, скіраванай супраць людзей”. Прычым, за падтрыманне гармоніі і справядлівасці ў грамадстве асабліва адказнасць ускладалася на вышэйшую асобу ў дзяржаве. На гэты конт той жа Волан пісаў: “ І ён (маецца на ўвазе гаспадар. - **С.Ш.**) павінен не толькі ўтрымліваць сябе ад прычынення крыўды іншым, але таксама стрымліваць сквапнасць сваіх пракурораў, якія валодаюць яго маёмасцю і вядуць яго справы”.

“Пахвальна тое, што маральна”, - лічыў Волан. І тут зноў нельга не адзначыць, што ўсё гэта пісалася і рабілася тады, калі ў суседняй дзяржаве - Маскоўскім княстве, а пасля і Расійскай імперыі - усталёўвалася абсалютная ўлада цара (манарха). На жаль, А. Лукашэнку і яго атачэнню больш падабаецца менавіта гэткая форма кіраўніцтва, а не дэмакратычная.

Цяжка змераць уклад, які ўнеслі беларусы ў развіццё тэхнічных і гуманітарных навук. Вось толькі некалькі прыкладаў. У 1650 годзе ў сталіцы Нідэрландаў, Амстэрдаме, выйшла кніга “Вялікае мастацтва артылерыі”. Аўтарам яе быў беларус Казімір Семяновіч. Чытаючы названую кнігу, нельга не звярнуць увагу на высокі ўзровень агульнай адукацыі аўтара, веданне ім антычнай літаратуры і сучасных яму дасягненняў сусветнай навукі. Зadoўга да М. Ламаносава К. Семяновіч сфармуляваў закон аб захаванні руху. На 35 гадоў аперэдзіў выбітны беларус і нямецкага вучонага Готфрыда Вільгельма Лейбніца ў адкрыцці кінетычнай энергіі. Наогул, кніга К. Семяновіча была на працягу паўтара стагоддзя самай грунтоўнай і аўтарытэтай навуковай працай у Еўропе па артылерыі і піратэхніцы. Яна перакладалася на французскую, нямецкую, ангельскую мовы. У перакладзе на нямецкую мову кніга мелася ў бібліятэцы Пятра I. І таму міжволі ўзнікаюць пытанні: чаму ў школьных падручніках

ёсць прозвішча Канстанціна Цыялкоўскага і няма прозвішча Казіміра Семяновіча? Чаму ў парку імя Горкага г.Мінска ёсць бюст першага і няма другога? І адказ можа быць толькі адзін: тлумачыцца гэта правядзеннем усё той жа вялікадзяржаўнай расійскай палітыкі. Як мага хутчэй трэба паправіць гэтую недарэчнасць!

Прыкладна гэтакі ж лёс напаткаў і іншых выбітных вучоных-беларусаў: Сцяпана Аскерку, які ў 1760 годзе намнога раней за французскіх сацыялістаў-утапістаў Сен-Сімона і Шарля Фур'е і англічаніна Роберта Оуэна, напісаў сваю работу па ўдасканаленню эканамічных адносін у аграрным сектары; філосафа Казіміра Нарбута, які, у адрозненні ад свайго нямецкага калегі філосафа Імануіла Канта, стваральніка вучэння аб “рэчах у сабе”, якіх нельга пазнаць, верыў, што чалавек здольны спасцігнуць ісціну, і сцвярджаў, што толькі “абмежаванасць нашых органаў пачуццяў з’яўляецца прычынаю таго, што аб шматлікіх прадметах не ведаем, што яны існуюць”; геолога-даследчыка Ігната Дамейку, імем якога названы вулканічны ланцуг гор у Андах, а таксама адкрыты ім мінерал (дамейкіт) і адзін з партовых гарадоў Чылі (Пуэрта-Дамейка); філолага-славіста, заснавальніка беларускага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнографа і фалькларыста, акадэміка Пецяярбургскай АН Яўхіма Карскага і іншых, якімі па праву можа ганарыцца беларускі народ як сваімі лепшымі сынамі.

Праславіліся беларусы і сваёй воінскай доблесцю. Шматлікія подзвігі Давыда Гарадзенскага; перамога Вялікага князя Альгерда над татарамі на рацэ Сінія Воды (1362 г.), у выніку чаго былі вызвалены і далучаны да Вялікага Княства Літоўскага Кіеўская і Полацкая землі; удзел войск Вялікага Княства Літоўскага на чале з Андрэем Полацкім і яго малодшым братам Дзмітрыем (сынамі вялікага князя Альгерда) на баку Дзмітрыя Данскога ў Кулікоўскай бітве (1380); перамога над Тэўтонскім ордэнам пад Грунвальдам (1410), дзе з 90-ці харугваў саюзных

(Польшчы і ВКЛ) войск 40 харугваў былі войскі Вялікага Княства Літоўскага пад камандаваннем Вялікага князя Вітаўта; перамога Канстанціна Астрожскага пад Оршай на рацэ Крапіўна (8 верасня 1514г.) над маскоўскім войскам, у выніку чаго было прыпынена памкненне Масквы авалодаць суседнімі тэрыторыямі Вялікага Княства Літоўскага і ўзрос аўтарытэт апошняга як моцнай еўрапейскай дзяржавы, - вось старонкі нашай гераічнай гісторыі мінулага. Ды калі зазірнуць у гісторыю і савецкага перыяду, дык таксама трэба не забывацца пра тое, што першым двойчы Героем Савецкага Саюзу стаў беларус Грыцавец Сяргей Іванавіч, а таксама пра той уклад, які ўнёс беларускі народ у перамогу над фашысцкай Германіяй.

Маючы вялізны творчы патэнцыял, беларускі народ ніколі не мог змірыцца з тым, што ён быў гвалтоўна пазбаўлены сваёй дзяржаўнасці, а яго Радзіма далучана да Расійскай імперыі. Пацвярджэннем таму з'яўляецца ўся гісторыя знаходжання беларусаў у складзе Расіі, якая, пачынаючы з паўстання Тадэвуша Касцюшкі і заканчваючы абвясчэннем Беларускай Народнай Рэспублікі, з'яўляецца гісторыяй бесперапыннай барацьбы беларускага народа за сваю незалежнасць. Пры гэтым барацьба беларусаў за нацыянальную незалежнасць заўжды спалучалася з барацьбой і за дэмакратыю. Прыкладам таго з'яўляецца паўстанне 1863 года пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Выдадзеная ім газета "Мужыцкая праўда" абвясціла лозунг, які і сёння не страціў сваёй актуальнасці: "Не народ для ўрада, а ўрад для народа". І гэтым таксама Беларусь істотна адрозніваецца ад Расіі, дзе амаль усе паўстанні супраць прыгоннага права праходзілі ў выглядзе бунтаў, якія ўзначальваліся мсціўцамі-дыктатарамі (Сцяпан Разін, Емельян Пугачоў і інш.).

Сфарміраваныя на працягу шматвекавой гісторыі ўстойлівыя нацыянальныя рысы, важнейшай з якіх з'яўляецца імкненне да самаідэнтыфікацыі і

незалежнасці, дапамаглі нашаму народу захаваць сваю беларускасць і ў гады бальшавізму, калі яго русіфікацыя ўзмацнілася з новай сілаю. Больш за тое, у гэтыя гады беларусы не толькі захавалі сябе як этнічна самастойны народ, але і працягвалі ствараць сваю новую літаратуру, музыку, развіваць мастацтва, навуку і г.д. Асабліва хацелася б адзначыць поспехі беларускай літаратуры, якая, пачынаючы з Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Францішка Багушэвіча і заканчваючы пісьменнікамі сённяшняга дня, здзейсніла сапраўдны подзвіг і як бы запоўніла той прагал, які быў дапушчаны ёю ў 19-ым стагоддзі з прычыны забароны беларускай мовы як афіцыйнай. Едкая сатыра В. Дуніна-Марцінкевіча ў яго “Пінскай шляхце” па сваёй мастацкай сіле ніколькі не саступае сатыры самых вядомых у сусветнай літаратуры сатырыкаў, так як і раманс Максіма Багдановіча “Зорка Венера” па паэтычнасці можна паставіць у адзін шэраг з лірыкай самых вядомых класікаў у гэтым жанры. Сусветных вяршынь драматычнага майстэрства дасягнуў і Янка Купала ў сваёй “Паўлінцы”, дзе арганічна спалучыліся трагічнае і камічнае, раскрыты тыповыя вобразы беларусаў. І цяжка назваць у сусветнай літаратуры хаця б яшчэ адзін твор, дзе б у вершаванай форме, з гэткай тонкасцю і паэтычнасцю было апісана вясковае жыццё, як у паэме Я. Коласа “Новая зямля”. Аб высокім узроўні беларускай літаратуры сведчаць раманы К. Чорнага і творы М. Лынькова, паэзія А. Куляшова, П. Броўкі, М. Танка і А. Астрэйкі, байкі К. Крапівы і У. Корбана, паэзія сучасных нашых паэтаў Н.Гілевіча, Р. Барадуліна і Г. Бураўкіна. А які ўклад у беларускую і сусветную літаратуру ўносіць ні з кім не параўнальны Васіль Быкаў, які, як ніхто ў свеце, умее паказаць паводзіны самага простага чалавека ў самых складаных абставінах! Ды колькі іх усіх - нашых выбітных пісьменнікаў і паэтаў, стварыўшых адну з багацейшых у свеце сваю сучасную нацыянальную літаратуру!

Неўміручымі з`яўляюцца сучасныя песні Ігара Лучанка і дасягнутая слава беларускага балета пад кіраўніцтвам В. Елізар`ева. І вечна будуць званіць званы Хатыні, не толькі нагадваючы свету аб тых ахвярах, якія панёс беларускі народ у гады Вялікай Айчыннай вайны, але і дэманструючы людзям той высокі ўзровень мастацтва, якога дасягнулі аўтары гэтага мемарыялу (архітэктары Ю. Градаў, В. Занковіч, Л. Левін і скульптар С. Селіханаў).

Усім гэтым мы, беларусы, не толькі можам і павінны па праву ганарыцца, але і захоўваць ад разбурэння і зняважання невуцтвам і цемрашальствам, якіх, на жаль, Беларусь яшчэ не пазбавілася...